Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 9/3 Winter 2014, p. 801-810, ANKARA-TURKEY

GÖK TANRI İNANCI VE BU İNANÇ SİSTEMİNİN İÇİNDE ALKIŞ, DUA VE DİLEKLER*

*Enver KAPAĞAN***

ÖZET

‘Şamanizm’ mi ‘Gök Tanrı’ dini mi, ifadesi bazı tartışmalara sebep olsa da aslında birbirinden ayrılmaz tanımlardır. Bugünkü Altay tanrıcılarının başı Akay Kunayev,bu konuda şu açıklamayı yapar: ‘Nasıl kelebek kışın kozada saklanır yazın çıkar, tengricilik de Şamanizm’den öyle çıkmıştır’ ve bugün bu dine ‘ak din’ dendiğini ifade eder. Şaman din görevlisine kam (kahin, şifacı, büyücü, ıslah eden, hakim, hikmetli, vakur, ağırbaşlı, akıllı, filozof,bilge v.b) denir. Kırgız ve Kazaklarda kam kelimesi yerine ‘baksı’ kullanılmaktadır: baksı :’gezgin, ozan, aşık, saz şairi, büyücü, hekim, bilge kişi, ilahi öğretmen, üstat, şarkı söyleyen kişi, anlamlarına gelirken Uygurcada; yazan, katip anlamına gelmektedir. Bazı kaynaklarda ise iyilik güzellik doğruluk anlamlarında kullanılmaktadır. Kam kendi nefsine yönelik çalışmada bulunmaz.

Halk edebiyatı ürünü olarak alkışlar; halkın mitolojisini, günlük hayatını, iyilik ve kötülük hakkındaki duygu ve düşüncelerini, güzellik ve çirkinlik anlayışlarını, hastalık ve hastalık sebepleri ile bunların tedavi yöntemlerini, doğa-insan ilişkilerini, gök, yer, atalar kültü gibi halk bilgisinin çeşitli yönlerini dua ve dilekleri vasıtası ile yansıtmalarından oluşan ve bazen doğal halleri korunarak bazen de yeni kültür unsurları ile özdeşleşerek gelecek kuşaklara aktarılan kültür öğeleridir. Alkış kelimesinin temelini dualar oluşturur. Türk sözlü kültür unsurları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Alkışlar daha çok bir yakarış şeklinde, kadirşinaslığın göstergesi olarak bir dilekte bulunma veya yapılan bir iyiliğe karşılık iyilik istemedir. Bunun zıttı ise beddua (kargış veya ters bata) olarak ifade edilebilir.

Bugün dua ederken ‘ Allah’ım günahlarımı affet’ deriz oysa Şamanizm’de bunun daha saf olgun örneğini görürüz. Altaylarda bir nevi Şamanizm’i temsil ve devam ettiren tanrıcılar (Şamanistler) ‘tanrım hatamı düzeltmem için bana fırsat ver’ şeklinde dua ederler.

Kısaca bugün ettiğimiz duaların çoğunun alt yapısını oluşturan temel yapı Gök tanrı (Şamanizm) inancıdır.

Anahtar kelimeler: Gök Tanrı, Şamanizm, Halk kültürü, Alkış, İnanç.

---

[*]Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

[**] Dr. MEB, El-mek: enverkapan@hotmail.com

THESKY GOD FAITHANDAPPLAUSE, PRAYERS, AND WISHES IN THIS BELIEF SYSTEM

ABSTRACT

Although it causessome discussions whether it is Shamanism or Sky God, in fact , they are inseparabledefinition The leader of todays 'theisticAkay Kunayev explain like this:how a butterfly hide in a cocoon in winters and comes out in summers, theists comes from Shamanism and expresses that it is called today as White Religion Shaman religion officer is called as a cam (priest, the healer, the magician, who breeding, dominant, wise, solemn, dignified, smart and wise) In Kyrgyz and the Kazakhs, bakshi' is used instead of the word of cam While it is used as atraveler, bard, love, folk poet, the magician, a physician, a wise person, a divine teacher, master, and singer, In Uighur, it means writer, clerk,In some sources it is used as asense ofgoodness,accuracy andbeauty. Cam does notwork for his own soul. He exists just for his believers. Cams tell the future, say something but never claim that they know everything. Because they sayat the end of their ritual, The Sky God knows beyond it.

As a product of folk literature, applauses are cultural items that transfer the public mythology,Daily life, the beliefs about goodness and badness, the concept of beauty and ugliness, illness and the cures of these illness, the relation between nature and men,sky,ground,culture of ancestors and keeping the folk information to the next generations. Prayer generates the foundation of applauseIt plays an important role within Turkish oral culture elements. The applause is for a little more as an indicator of their appreciation as a wish to engage in and want a favor for a favor that has been done Cursing (kargısh or reverse bada)can be expressed as conversely. Today, thetheistic (Shamanists) who representShamanism pray as 'My God please give me a chance to correct my fault.

In short, the main concept of the structure we use in praying is theSky God Faith (Shamanism)

Key Words: Sky God,Shamanism,Folk Culture,Applause,Belief

Kültür, tanımı üzerinde en çok durulan kavramlardan biridir. Bugüne kadar iki yüze yakın tanımı yapılan kültür kelimesi hakkında en kapsamlı tariflerden birkaçı; "Kültür; bir halkın yaşama biçimidir." (C. Wisler), "Kültür; insanın has bahçesidir." (Cemil Meriç), "Kültür; bilgiyi imanı, ahlakı, sanatı, örf ve adetleri, kişinin toplumdan kazandığı alışkanlıkları, davranış şekilleri ve becerilerini kapsayan bir bütündür." (E.B. Taylor)şeklindedir (Ergalieva,-Şakuzadaulı2000: V)

Kültür ve kültürel öğelere bir fotoğrafa bakar gibi bakamayız. Böyle bakarsak kültürün alt yapısını oluşturan sebep ve unsurları göremeyiz. Bu sebeple kültürü ve bünyesinde barındırdığı unsurları, yaşayan bir canlı gibi değerlendirip bir film gibi izlemeliyiz. Böylelikle gidebildiğimiz kadar eskiye gidip bugüne doğru araştırmalıyız ki, kültürü oluşturan temel dayanakları bulalım. Bu yüzden Türk topluluklarının edebiyatındaki kültür unsurlarını, bilinen en eski dönemlerden başlayarak ele almak mecburiyetindeyiz. Çünkü kültür, milletlerin tarih sahnesindeki uzun geçmişine ve tarihte oynadıkları role göre zenginleşir ve şekillenir.

Kültürü oluşturan başlıca etmenler olarak; tarihi, antropolojik, dinsel, ekonomik, psikolojik temeller ile toplumdaki kadın ve erkeğin rolü, eğitim öğretim düzeyleri, yaş gibi unsurları sayabiliriz. (Akalın 1990: 61-64)

Halk kültürü; her zaman çeşitli değişimlere açık olduğundan asla doğduğu gibi kalmamış, halkın hayatına tesir eden maddi ve manevi etkilerden dolayı sürekli olarak gelişme ve değişme içinde olmuştur. Bu gerçeğe bağlı olarak halk bilimini de sadece ilkel dönemlerin bir kalıntısı olarak değerlendirmek son derece yanlıştır. Bununla birlikte dinsel inançlar ile bu inançlar etrafında şekillenen ritüeller de bazen başka dinlerin tesiri ile bazen de başka milletler ile olan yakınlık ve coğrafi değişimlere bağlı olarak değişimler yaşamış ve günümüze kadar gelebilmişlerdir. (Krohn1996: 7)

Bahsettiğimiz değişimleri en çok yaşayan milletlerden biri de Türk'lerdir. Çünkü tarihin en eski uluslarından biri olan Türkler, hayatın olumlu ve olumsuz her türlü musibetleri ile karşılaşmış ve belki de başka hiçbir millete nasip olmayacak şekilde büyük fetihler yaşamış, imparatorluklara hükmetmiş, coğrafyalar değiştirmiş ve farklı milletlerle ilişki kurmuşlardır. Bu hareketli yaşamları sayesinde büyük imparatorluklar kurmuş ve dünya tarihine yön vermişlerdir. Bununla ilgili olarak Bahaeddin Ögel; "Avrupa'daki büyük ilim otoriteleri, dünya tarihinde rol oynayan kavimler arasında 'atlı kavimler' dedikleri bir gruba büyük bir önem verirler. Batıda Cermen'lerin temsil ettiği bu grubun Doğudaki en büyük temsilcileri Türk soylu halklardır." (Ögel 1997: 9) der. Konuyla ilgili Çin kaynaklarına baktığımızda ise, Türk halkları daha çok ekonomik nedenlere bağlı olarak otlaklar ile suları takip ederek kendilerine yaşam alanı bulmuşlardır. Bu da Türklerin yerleşik hayata geçememelerinin temel nedeni olarak gösterilmiştir. (Ögel 1997: 10) Bu otlak ve su arama işi de özellikle kıtlık vakitlerinde çok geniş bir alanı içine alabiliyordu. Bu kadar derin bir tarihe sahip ve hareketli olan bu milletin meydana getirdiği kültür de çok zengin olmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi büyük medeniyetler kurmuş çok geniş alanlara hükmetmiş olan Türk Dünyasının folkloru da her yönüyle zengin bir hazineye sahiptir. (Çınar 1996: 1) Eski Türk inanışları da bu zengin hazinenin önemli bir parçasıdır. Bu konuda, Türk halkları tarihinin ilk ve en eski bilgilerini bulduğumuz Çin kaynakları, Türk inanç sistemi hakkında da ilk bilgileri vermektedir. Türkler arasında 'Gök Tanrı' dini (Şamanizm) zamanla doğmuş ve çeşitli unsurlarla beslenip kendine has merasim ve ritüellere sahip hale gelmiştir. Aradan bin yıl geçmesine rağmen, bünyesine tesir ettiği halkların inançlarında ve günlük yaşayışlarında varlığını devam ettiren 'Gök Tanrı' inancı, sınırlı da olsa halen tesirini sürdürmektedir.Bu konudaki ilk bilgilere Türk'lerin ataları olan Hun'larda rastlarız. Hunlar; "Kök Tengri'ye, YirSub'a, Güneşe, Aya ve Ata ruhlarına kurban keserler. Özellikle yılın beşinci ayında hakan halkı toplar ve kurban merasimi yapar sonra hep beraber orman etrafında dolaşılır." (Kalafat 199: 13)Bunlar 'Gök Tanrı' inancında temel ritüeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu merasimin amacına tam olarak ulaşabilmesi için ise törenler sırasında sıkça alkışlara başvurulur ve Gök Tanrı'dan yardım almak için dualar edilir, dilekler dilenir.

Gerçekten de milletlerin geçmişleri hakkında bilgi edinmek istediğimizde başvuracağımız temel kaynaklar geçmişten günümüze en canlı bilgileri taşıyan ve diğer unsurlara oranla değişimlere en çok direnen veya zor değişebilen unsurlardır. Bu unsurlar, bazen olduğu gibi taşınırken, bazen de kısmi değişimlerle farklı biçimlerde yaşayarak günümüze kadar gelebilen inanç sistemleri ve değer yargılarıdır. Bunun en açık örneğini Türk halklarında görmekteyiz. İster Orta Asya'da kalan halklar olsun, ister Orta Asya'dan göç etmiş olanlar olsun bin yıldır İslamiyeti kabul etmelerine rağmen en eski dinleri olan Gök Tanrı inancına ve Şaman geleneklerine ait birçok unsuru günümüze kadar taşıyabilmişlerdir. Bunların bir kısmı hiç değişmeden kültür veya dini hayatımızda varlığını devam ettirirken, bir kısmı da yeni dinin kural ve kaideleri ile

özdeşleştirilerek yaşatılmaktadır. Bu yönü ile Gök Tanrıcılık ve bu inanç sisteminin ne denli derin bir geçmişe ve köklü bir yapıya sahip olduğunu da anlamaktayız.

Barthold; "Türkler ve Moğolların (tu-kiuları) psikolojisini anlamak için dinsel inançlarını anlamak önemlidir."(Roux2001: 47) der. Şaman inançlarında alkışlar önemli bir yer tutar, örneğin Altay Şamanlarının "Arkangnankünçılızın"(arkandan güneş parlasın) (Akalın 1990: 112). "Yajıngpolzomögküpolzın" (yaşın ebedi olsun) (Akalın 1990: 153) Gök tanrı ve aya inanışın göstergesi olarak halen Türkiye'de bazı yörelerde yeni ay görüldüğünde zengin olmak için altına bakılır. Mutlu olmak için ise sevilen kişiye bakılır. (Roux2001: 137) Türkiye'de Elazığ'ın Karakoçan ilçesinin Çan nahiyesinde bir köyün adının 'Şaman' oluşu manidardır. (Kalafat 1999: 13)

Bu konuyu iyi analiz edebilmek için de evvela konunun adını doğru koymak gerektiğini düşünüyoruz. Bu anlamda 'Şamanizm' mi, 'Gök Tanrı' dini mi ifadesi bazı tartışmalara sebep olsa da aslında birbirinden ayrılmaz tanımlardır. Bugünkü Altay tanrıcılarının başı Akay Kunayev bu konuda: "Nasıl kelebek kışın kozada saklanır yazın çıkar, tengricilik de Şamanizm'den öyle çıkmıştır." tespitinden başka bugün bu dine 'ak din' dendiğini de ifade eder. (Ermetin2009: 23) 'Gök Tanrı' tanrının gök kelimesi ile anılması önemlidir. Çünkü anlam olarak iyi tahlil ettiğimizde yaratıcının vasfını ifade edebilecek yegâne sözcüklerden biridir. Nedeni ise göğün saf ve temiz maviliğinin yanında erişilmez sonsuz bir boşluğu vardır. Her şeyi içine alabilecek ve ihata edebilecek bir yörüngeye sahiptir. Bu nedenle Gök tengri kelimesi kullanılırken sade olarak gökyüzünü düşünmek doğru değildir.

Gök tanrı inancında (Şamanizm'de), din görevlisine kam (kahin, şifacı, büyücü, ıslah eden, hakim, hikmetli, vakur, ağırbaşlı, akıllı, filozof,bilge kişi vb.) denir. (Ermetin2009: 23) Kırgız ve Kazaklarda kam kelimesi yerine baksı kullanılmaktadır: Baksı : "*Gezgin, ozan, aşık, saz şairi, büyücü, hekim, bilge kişi, ilahi öğretmen, üstat, şarkı söyleyen kişi*" anlamlarına gelirken Uygurcada yazan, katip anlamına gelmektedir. Bazı kaynaklarda ise iyilik güzellik doğruluk anlamlarında kullanılmaktadır (Ermetin2009: 26). Kam, kendi nefsine yönelik çalışmada bulunmaz. O, kendine inananlar için vardır. Kamlar insanların bahtını okur bir şeyler söylerler; ama hiçbir zaman her şeyi bildiklerini iddia etmezler. Çünkü ayinlerinin sonunda: "Bundan ötesini Gök Tanrı bilir." derler. (Ermetin2009: 49)

Gök Tanrı inancında, 'Şamanlar', her zaman pozitif düşünürler ve bunu kendilerine düstur olarak belirlerler. Öyle ki, başkaları ile ters düştüklerinde bile olağanüstü güçlerine başvurmazlar ve manen kendisinden daha zayıf olsa da karşısındaki maddi gücün kendisini yenmesine seyirci kalır. Bu sayede Gök Tanrı tarafından kendisine biçilen rolün dışına çıkmamış olur. Bu yönüyle baktığımızda özellikle Baykal Gölü ve çevresinde yaşayan Buryatlar'da veya çeşitli sanatsal gösterilerde; beyaz giyimli şamana karşı gösterilen şeytan kılıklı kara giyimli şaman tamamen hayal ürünü olup Gök Tanrıcılık'taki şamanın o saf ve temiz, olumlu duygusu ile samimi içten ve yardımsever, kimseye zarar vermeyen, güçlerini sadece halkın yararına kullanan tarafını zedeleyerek insanların zihninde hiç de hak etmedikleri bir düşünceye sahip olmalarına sebep olmuştur (Roux2001: 63-64)

Gök Tanrı inancında evren üç ana parçadan oluşmaktadır. Bunlar gök, yeryüzü ve yeraltıdır. Birbirine kozmik bir eksenle bağlı olan bu bölümler arasındaki geçişleri ancak şaman sağlayabilir. Bu nedenle şaman yeteri derecede donanımlı olmanın yanında bu güç ile kudrete sahip olmalıdır. Bu nedenle bir kişinin şamanlık mertebesine varabilmesi için evvela belirli bir süreçten geçerek olgunlaşması gerekir. Bu süreç, çeşitli evrelerden meydana gelmektedir. Bu İslam'daki tarikat anlayışı ve sistemiyle de örtüşmektedir. Ayrıca şaman olmak çok sıkı bir terbiye gerektirir. Bu nedenle isteyen herkesin şaman olması da mümkün olamaz. Çünkü yukarıda evreler arası geçişlerde şamanın karşılaştığı her tür canlının dilinden, ilminden biraz anlaması gerekir. Bunu da

yine tarikat anlayışındaki keramet ve erme sembolleri ile ifade etmek mümkündür. Bu inanç sistemindeki ritüellerin hepsi, var olan veya olabilecek kötülüklerin önüne geçmek ve şifa dağıtmak için iyi ruhlar ve olağanüstü güçlerle irtibata geçip onlardan yardım almayı amaçlar. Olgunlaştıktan sonra Anadolu'da Hacıbektaş Veli'nin güvercine dönüşmesi, bir Anadolu dervişinin aslana binip kaçması ve elindeki yılanı kamçı yapması gibi şamanlar da hayvan şekillerine bürünebilmektedirler (Roux2001: 73).

Bütün bunlardan hareketle şunu söyleyebiliriz: Şaman; amaca ulaşmak için halkın anladığı veya anlamadığı kendine has birçok eylemin bütününden oluşan hareket ve ritüeller zincirinin içinde, kendi görevini yerine getirmektedir. Bu bağlamda 'şaman' günümüz anlamıyla büyücünün yaptıklarını yerine getiren bir konumda olsa da onu büyücülerden ayıran birçok hususiyete sahiptir. Şamana salt büyücü gözü ile bakmak şamanlık kurumunun dinsel yapısını ve pozitif düşünsel anlamını daraltmaktan başka bir işe yaramayacaktır (Roux2001: 63).

Şaman, duasında da her zaman yapıcı bir rol üstlenmektedir. Bugün dua ederken 'Allah'ım günahlarımı affet!' deriz. Oysa Şamanizm'de bunun daha saf olgun örneğini görürüz. Bu, Altaylarda bir nevi Şamanizm'i temsil ve devam ettiren tanrıcılar (Şamanistler) 'Tanrım, hatamı düzeltmem için bana fırsat ver!' şeklindedir (Ermetin2009: 20)

Yani Gök Tanrıcılıkta şaman (kam), Mevlana'nın 'Ya göründüğün gibi ol, ya olduğun gibi görün.' sözündeki anlamı taşıyan olağanüstü bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü şaman, herhangi bir hata yapar da insanların mutsuzluğuna sebep olursa veya şamanlık vasıflarını ve yeteneklerini kaybederse statüsünü, itibarını kaybeder; hatta bazen yaptığı hata göz önüne alınmak suretiyle ölüm cezasına bile çarptırılabilir (Ermetin2009: 53). Yukarıdaki tüm anlatılanların sonucunda diyebiliriz ki, şamanların en güçlü silahı alkış, dua ve dileklerdir. Halk edebiyatı ürünü olarak alkışlar; halkın mitolojisini, günlük yaşayışını, süreç içinde karşılaştığı iyi ve kötü olay, duygu ve düşünce ve anlayışlarla hastalık ve hastalık sebepleri ile tedavi yöntemlerini, doğa-insan ilişkilerini, gök, yer, atalar kültü gibi halk bilgisinin çeşitli yönlerinden faydalanmak suretiyle kendine has yöntemler, dua ve dilekleri vasıtası ile gelecek kuşaklara aktarılan kültür ögeleridir (Bapaeva2008: Önsöz).

Alkış ve dilek kelimelerinin temelini dualar oluşturur. Alkış ve dilek kelimeleri Türk sözlü kültür unsurları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Alkışlar daha çok bir yakarış ve kadirşinaslığın göstergesi olarak bir dilekte bulunma veya yapılan bir iyiliğe karşılık iyilik isteme veya bir işin amacına ulaşabilmesi için başında veya sonunda edilen iyi dilek ve dualardır. Bunun zıttı ise beddua (kargış veya ters bata) olarak ifade edilebilir (Kaya2001: IX).

Türk halklarındaki alkış kelimesinin karşılıkları olarak kullanılan kelimelere göz atacak olursak; Türkiye Türkçesinde: alkış, dua, dilek, Kırgızcada: alkış, dua, dilek, bata, Kazakçada: bata, dilek, dua, tilek, Azericede: algış, Kazan tarlarda: alkaş, Uygurcada: alkiş, Özbekçede: alkış, Karaçay Malkarlarda: alğaş (Duymaz1984: 16)adları ile karşılanmaktadır.

'Divan-ı Lügat-İt-Türk'te'«alkış», «alkoo», «alkamak» (Atalay 1991: 20-21)gibi kelimelerle karşılanan alkış sözü Dede Korkut'ta: Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek hikâyesinde "ol zamanda beglerün alkışı alkış idi kargışı kargış idi", "ola kim bir ağzı dualının alkışıyla Tanrı bize bir batman ayal viredidi.", "Bir ağzı dualının alkışı ile Tanrı bir ayal verdi.'' cümlelerinde geçen şekli ile hayır dua anlamı ile fert ve toplum hayatına olan güçlü tesiri ortaya konmuştur (Duymaz1984: 16).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi alkış sözlerin en önemli amacı, kişinin olağanüstü olarak gördüğü ve hayatına tesir edebileceğine inandığı varlıklardan, günümüz anlamıyla Allah'tan yardım dilemesi ve Allah'a halini arz etmesidir. Bu anlamda alkışın işlevi, insanın kendisini psikolojik olarak daha rahat hissetmesine zemin hazırlamaktır.

Bize ulaşan en eski alkış Hiunh'ların M.S 328 yılında tarihlenen şu kısa sözleridir: *'Terk edilmiş bir şehir bulunduğunda, Şan-yu atı üzerinde iki elini havaya kaldırarak, başını eğer ve şöyle haykırır': 'Ey Gök! Bana onu verdiğin için teşekkür ederim'* (Roux2001: 137).

İlkel alkışların, söz sanatı olarak gelişmiş türleri ilahilerdir. Bunlardan en eskilerinden biri Mısır Firavunu İkhnaton'un güneş tanrısına söylediği ilahidir. Türk soylu halkların geçmiş yazılı ve sözlü eserlerini incelediğimiz de ise bilinen en eski yazılı alkış metinlerinden biri Uygur'lara ait olan '*Tanrı ilahisi*' isimli duadır. XI. Yüzyılda yazılmış olan bu metin: "*Tan tanrı geldi. Tan tanrı kendisi geldi. Tan tanrı geldi. Kalkınız bütün beyler kardeşler. Tan tanrıyı övelim. Gören güneş tanrı, siz bizi koruyun. Görünen ay tanrı, siz bizi kurtarın.*" (Tika 2002: 24) şeklindedir.

Alkış ve dualara sadece karşısındaki kişi için başvurulur diye bir kaide yoktur. Her türlü canlı ve cansız varlıklar için olabileceği gibi aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi kişi kendisi için dilek alkış ve duada da bulunabilir.

"Dahi her kim kıla bana duayı,
Onun bir derdine ver bin devayı." (Çelebioğlu 1996:604)

Özellikle şaman kültüründe dua, dilek ve alkışlarına baktığımızda çok çeşitlilikle karşılaşmaktayız: 1861 yılında W. Radloff Altaylarda, Abakan ırmağı kaynaklarına yakın bir bölgede gezerken, yağmurlu havaya yakalanır. Rehberi olan 'yada'cı yanında yada taşı bulunmadığından Radloff'un yanında bulundurduğu ilaçlardan bir kaşık alıp ateşte ısıtır ve iki elini havaya kaldırıp, havanın açılması için şu duayı okur.

> '*Kayrakan! Kayrakan, Alas!alas! alas! Alakança açık ver, Temeneçeteşik ver, Uktu kişi üronimin, Urlu angış tazılı, Abu tobukıygırgan, Onungostoykuldurakkıygırgan, Tengereningkindigi yerde!' (Türkiye Türkçesi:Kayrakan! Kayrakan, Alas!alas! alas!, Avuç içi kadar açık ver, Çuvaldız kadar deşik ver, Asil kişinin torunuyum, Sedir ağacının köküyüm, Abu tobı diye çağırdım, Ongostoykaldırak diye çağırdım, Tanrını göbeği yerde!*) (İnan 2000: 162)

Alkışlar, Şamanist toplumların folklorunun günümüze ulaşabilen en eski ve önemli unsurlarındandır. (Bapaeva2008: 8)Şamanlar dua okurken semavi dinlerdeki gibi her zaman belli bir kalıbın içinde hareket etmez. Şaman, cezbe anında aklına geleni değiştirmeden ağzına geldiği şekli ile dua eder. Bu yüzden semavi dinlerdeki gibi belli bir kitap veya dua silsilesi yoktur. Ana ve ihtiyaca göre dua okunur ve bazen olaylar aynı olsa da okunan dualar veya başvurulan alkışlar farklılık gösterebilir. Çünkü her şaman kendine has dualar eder. (İnan 2000: 30)

Türk kültüründe, Şamanın dua ederken yaptığı hareketlerin ve başvurduğu yöntemlerin örneklerini İslami dönem Türk kültür hayatında da görmekteyiz. Örneğin: "Bu Türk kam'ları davul ve çan gibi aletler çalıp, alkış denen ilahiler söyleyip, kutsal sayılan yer etrafında dönerek cezbe haline girer ve kehanetlerde bulunurlar…" (Esin2001: 101-103) Bunun gibi İslam'a geçiş dönemi eserlerinden Dede Korkut'a baktığımızda da Dede Korkut'un şamanın üstlendiği görevleri üstlendiğini açıkça görmekteyiz. Dede Kokut dua eder, barıştırır, kız ister, öğüt verir. Fakat bu olaylar esnasında en önemli unsur, duyguları ve söyledikleri dinsel öğelerle iç içedir. Ama elinde dini bir kitap yerine kopuz vardır. O, kopuz çalar, halkın oluşturduğu halka içindedir. Mescitte, camide veya hanın otağında değildir. Yine Türk kökenli Alevi'lerde sazın ve semahın önemli bir yer tutması gibi,"Mevlana da Mesnevi'sini daha çok sema halinde transa geçtiği sırada irticalen söylediklerinin talebelerinin kayıt altına almalarıyla oluşturmuştur ki, bunlar bize şamanın transa geçtiği hali ve o esnadaki hal ve hareketleri hatırlatır." (Ermetin2009: 13) Hatta Mevlevi semaı sırasında sağ elin göğe doğru açılması ve sol elin yere doğru uzatılması da bir nevi gök ile yer erkleri arasındaki bağlantıyı sağlamaktır ki, bu da Gök tanrı inancında olduğu gibi gökte varsayılan ilahtan alınıp yerdekilere dağıtmak olarak düşünülebilir. Elbette bu bilgilere dayanıp Mevlana

Şamandı demek yanlış olur. Fakat yaptığı bu hareketlerde Gök tanrıcılığın şeklen tesirlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu ritüelin bir benzeri de özellikle Türk kökenli Alevi semahlarında sergilenir. Eller sürekli yer, gök ve beden arasında taşınır durur. Oysa İslam düşüncesinde Allah her yerdedir, onu gökte aramak günahtır. Bu konu ile ilgili Hazreti Muhammet (sav): "Bazı kimseler, namazda gözlerini göğe dikerek dua etmekten vazgeçsinler; yoksa Allah onların gözlerini kör eder." diyerek bu davranışı yasaklamıştır. (Kaya 2001: 5)

Şaman, dileklerin kabulü için aracı konumundadır. Şamandan istenen duaların temel amacı vücudun ölmemesini yani hayatın devamını sağlamaktır. (Roux2001: 85) Bu düşünce sadece eski Türklerde değil, tüm dinlerde ve her dönemde etkili olmuştur. Bugün de biz dua ve dilekte bulunurken direkt Allah'a isteğimizi sunduğumuz gibi; peygamberleri, evliyaları veya ulu kabul ettiğimiz kişileri aracı yapmak suretiyle de dua ve dilekte bulunabilmekteyiz. Hatta Kırgız ve Kazaklarda hala doğrudan yardım dileme kültürü de "Manas'ın ruhu seni korusun.", "Atlarının ruhu korusun." veya hayvanların pirleri olan"Kambar Ata'dan, Oysul Ata'dan, Zengi Baba'dan" yardım isteme vb. şekillerde yaşamaktadır (Kapağan 2013: 160).Bütün bu dualarda temel düşünce, temiz, günaha bulaşmamış ve Allah indinde dilekleri kabul görmüş kişilerin duasının kabul göreceği veya aracı yapılmaları halinde Allah indinde makbul olacağına olan inançtır.

Şamanizm'deki özellikle topluma faydası dokunan kişilerin (hanların, ataların) adına dua okunmasının farklı varyantlarını diğer dinlerde de görmek mümkündür. Örneğin, Hıristiyanlıkta da bu görüşü destekleyen ve Hz. İsa'nın günahsız bir çocuğu aracı etmesinden söz eden bir hikâye ise şöyledir: "*Bir gün İsa (as) bir cemaat ile yağmur duasına çıkmıştı. Cemaate dönerek: 'Günahkâr olanlar geri dönsün.' buyurdu. Herkes geri döndü, sadece bir kişi kaldı. Hz. İsa ona: 'Sen hiç günah işlemedin mi?' diye sordu. Adamcağız: 'Vallahi bir defa namaz kılarken şu gözüm geçen bir kadına baktı. Namazdan sonra o gözümü çıkardım. Bundan başka günah işlediğimi bilmiyorum.' dedi. Hz. İsa(as): 'O halde sen dua et, ben amin diyeyim.' buyurdu. O da dua etti ve yağmur yağdı.*" (Akalın 1990: 44).Aracı olacak kişinin ehemmiyeti ve niteliği konusunda, Türkiye'de, "Köpeğin duası kabul olsaydı, gökten kemik yağardı."atasözü de bu düşünceyi desteklemektedir' (Akalın 1990: 41).

O dönemde de alkışlar, dualar ve dilekler ateş, yer, su, gibi o zamanın olağanüstü kabul edilen unsurlarına yönelik olsa da çoğunlukla Gök Tengri'ye ve onun yeryüzündeki temsilcisi olan hükümdaradır. Çünkü"Gök Tengri, her şeyden önce bir imparatorluk tanrısıdır. Hükümdar onun tarafından gönderilen, onun benzeri veya onun gölgesidir. Onun yeryüzündeki temsilcisidir." (Roux2001: 115)"Hakanın çadırının kapısı her zaman doğuya bakar." (İnan 2000: 5)"Türkler, Gök Tanrı'ya kurban adarlar ve kurbandan sonra kayın ağacı dikerlerdi. Bunlardan tanrılık ve kutlu orman meydana gelirdi." (İnan 2000: 3).

> *Şaman ayin yaptığı sırada herkes onun duasını almaya çalışır. Hele birinin verdiği su veya tütsüden memnun kalırsa ona şöyle bir duada bulunur: Bastığın yer sert olsun! Ayakların kaymasın! Yaşın uzun olsun, Kara saçların ağarıncaya kadar yaşa! Ön dişlerin sararıncaya kadar yaşa! Attığın ok yanıltmasın!...' Şaman ayini genellikle üç gün sürer bu sürede şaman temsili olarak göğe yükselir gelecekten haberler alır ve döner döndüğünde de yorgun gibi gözlerini açar ve etraftakileri selamlar onun şerefine ziyafet verilir.* (İnan 2000: 109) *Şaman göklere uçarken (Yakut'larda) şöyle dualar okur: gel bana söyle! Ey kudretli tanrım bana emirlerini ver'... ey hazır olan cemaat, beni iyi dinleyiniz: benimle yürü' yürü demediğim benimle yürümesin' yürü' dediklerim kimseler ileri'* herkes *iyi baksın, ihtiyatlı olsun*!...'' (İnan 2000: 116) der.

Bunun temel sebebi duaları alan ve kabul eden temel unsurun Tanrı ve onun temsilcilerinin olmasıdır. Bu durum, diğer dinlerde olduğu gibi İslam düşüncesinde Kuran'ın Bakara suresi 186. ayetinde geçen: "*Kullarım beni senden sorarlarsa (bilsinler ki) gerçekten ben (onlara çok)*

yakınım. Bana dua edince dua edenlerin duasına cevap veririm." (Altuntaş-Şahin2007: 27) şeklinde ifade bulmuştur. Yine bu konuyla ilgili Mevlana Celalettin'i Rumi duayı şu şekilde tanımlar: *'… dua adamın kendisinden değil, Tanrıdandır. Tanrı ilhamıdır. O esnada insan yok olur, o duada bulunan tanrıdır. Duaya icabet de Tanrı'dandır.'* (Ermetin2009: 152).

Gök Tanrı inancında, ibadet seanslarındaki en önemli unsurlardan biri de ateştir. O dönemin şartlarını düşündüğümüzde doğa güçleri karşısında teknolojik ve yaşamsal olarak bugünle kıyaslanamayacak kadar güçsüz olan insanoğlu için ateş, bugüne nazaran daha hayati bir öneme sahiptir. Bu, ateşin kutsallaştırılmasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin, şaman ayinlerinde ateş ruhunu takdis ederken okunan duada:

> *Otuz dişli ateş anam, kırk dişli kayın anam, gündüzleri bizim için çalışıp çabalıyorsun, karanlık gecelerde bizi koruyorsun, …. Sen karanlık gecelerde genç kızlar gibi saçlarını dalgalandırarak oynuyorsun, kırmızı ipekli kumaşlar sallayarak genç al kısrak üzerinde geziyorsun. Aydın gecelerde masum çocuk suretine giriyorsun. Ulusumuzun koruyucusu, sürülerimizin bekçisisin. Altın yapraklı mukaddes kayın ağacının yahut huş ağacının gölgesinde dinleniyorsun! Siyah yanaklı beyaz koç sana kurban olsun!…koyun göğsü sana kurban olsun! Mukaddes ayın adıyla sağılan ak ineğin sütü sana saçı olsun!… Beşik bağlarımızı berk eyle, küçük büyük kardeşler çoğalsın! Başımızın altındaki yastıklar dağılmasın! Yakalarımızdaki düğmelerimiz çözülmesin! Önümüzdeki ay parlasın, çevremizi güneş aydınlatsın, köklerimizi şeytan koparmasın! Büyük yaradan yakarışımızı kabul etsin!...* (İnan2000: 67-71) şeklinde alkış, dua ve dileklere yer verilir.

Yine Şamanist Türk boylarından Beltir'ler gelen herkesin, etinden yediği kurbanı kutsal bir tepede keserler ve merasim sonunda kesilen kurbandan geriye kalan kemikler vesaire ne varsa ateşe atıp yakarlar. Uzuvlar ateşte yanarken toplanan kalabalık da etrafta durur ve ateşe karşı eğilerek saygı gösterisinde bulunur. Bazıları da dizleri üzerinde oturup "Al beyaz koyununu, ver bize bolluğu."(İnan2000: 58) duasını ederek kurbanlarının kabulü ve yardım dileğinde bulunurlar.

> "*Yine ayran yapımında yapılan yayığa hitaben yapılan bir alkış: Halka ardı arkası kesilmeyen kısmet ver…. Atamız yakmış alevli ateş, anamız gömmüş taş ocak, hakana hızlıca yükselen boz duman, yaktığım sıcak alevli ateşim, bütün dünyayı dolaşıver! Ak yayıktan Altay yargı istersin, aydan ve güneşten bereket yetişsin, alevli ateşe ulaşsın.* (İnan2000: 130)

Yukarıda anlattıklarımızın dışında bir de, doğa güçlerine yüklenen kutsiyetten doğa ve evren ile bütünleşmenin getirdiği bir sonuç ile güneşin hareketlerini taklit eden ayinler vardır. Atlarla veya kendilerinin yaptığı tavafa benzer hareketler vardır. Bu ayin sırasında: *Bir kutsal ağacın etrafında veya ateşin, mezarın veya bir direğin (sonuçta göğe doğru yükselen bir nesne etrafında) etrafında belli bir sayıda (3,7,100 v.b.) veya atlar takatten düşene kadar dönmeleri bir nevi kutsama veya duadan başka bir şey değildir. Bu dönüş birazda kozmosla bütünleşme isteğidir.* (Roux2000: 68-69) *Lamaist Urenha tuba Türkleri: oba ibadeti yaparken Lama da törene katılır ve Şaman obayı önce öç defa dolaşır. Etrafı tütsüler, su serper ve yer-sub sahibi ayıya yalvarır, büyük hakanım, merhamet et yargıla! Gümüş oba, altın Tangnov dağı esirge, yargıla, bizi besle, koru' diye dua ederler*. (İnan 2000: 62)

Bugün de Anadolu'da halk dilinde var olan duaların çoğunun temelinde de eski devirden gelen kültürün tesiri vardır. Örneğin:

> *"Ağrı'da gök görleyip şimşek çaktığı zaman, insanlar duvara sırtını dayayıp, ağızlarına demirden bir nesne alıp dişleri arasında sıkarsa, sırtının güçlü, dişlerinin sağlam olacağına inanılır. Kars'ta ayın ilk hilalini gören hemen toprağa ve altına bakar, eğer ayı ilk gören böyle yaparsa, sonraki günlerinin bereketli ve zengin olacağına inanılır.*

İç Anadolu'da, yeni doğmuş aya bakılınca: 'Ay gördüm Allah, Amentü billah, ay hayırlı olsun ya Resullalah!' denir. Yeni ay doğunca Kırgızlar: 'Huda, Tengri, Allah, bu ay ne güzel çıkmış, tengri bize kısmet bağışla, bize sağlık bağışla, bize bala bağışla…' derler. Tunceli'nin Kuzey köylüleri, Düzgün dağına karşı kurulan dağ yığınına bir taş koyarlar. Ve saygı gösterirler, Nazmiye tarafında ise insanlar Düzgün'de dua eder ve birine kızdıkları zaman: 'Düzgün baba seni çarpsın!' derler." (Kalafat 1999: 32- 40)

Yine Erzurum yöresinde "Oğul seni yer'in göğün beğene." şeklinde çocuklara hitap sözünde Gök Tanrı inancının etkisini net görebilmekteyiz. (Akalın 1990-73)

Bunun dışında Kazak ve Kırgız'larda Gök Tanrı inancının etkilerini daha net görmekteyiz. Örneğin, Kazak ve Kırgız'larda ata ruhlarına olan bağlılık ve yaşadıklarına olan inancın tesiriyle ruhların yok olmadığına ve etraflarında gezindiğine inanılır. Bu yüzden de yapılacak bir hatayı etrafta gezinen ruhların cezalandırabileceği inancı vardır ki, sorun yaşatanlara şunun gibi dua ve beddualarda bulunulur: "Arvakka bas" (ruha kurban olayım), "arvak aktır", "arvak ursun" (ruh çarpsın), vb. (Altay 1998:218)

Almatı'da daha çok kendilerini baksı olarak tarif eden kişilerin çalıştığı yerler var ve bunlar kendilerine baskı veya emci derler. Şimdi dahi Şamanist geleneği devem ettirmek suretiyle gelecekten haber verdiğini iddia ederek insanları iyileştirdiklerini söyleyen bu Kazak Baksı'ların çoğu İslam dinine çok bağlı olmakla beraber gelen müşteri veya hastaların vücudundan kötü ruhlar ile düşünceleri kovmak ve büyüleri bozmak için hem kuran okurlar hem de dualarında yer gök, yıldız, ay, su, ateş gibi unsurlara sıkça yer verirler ve şamanların başvurduğu hareketlere başvururlar. Kendileriyle yaptığımız görüşmelerde bunun şirk olmadığını sadece gelecekten haber verme olgusunun ta eski devirlerden bugüne kadar Allah tarafından kendilerine babadan oğla geçmesi suretiyle aktarıldığını ve İslam'ın buna engel olmadığını iddia etmektedirler.

Kazak'larda tabiat yer gök: Kazak'lar Şamanlardan kalma yer ana, gök tanrı inancının etkisiyle dua ederken hala göğe güneşe veya yıldızlara yer verebiliyorlar. Örneğin yıldızın yukarı çıkması bahtlılığı ifade ederken yıldızın aşağı kayması baytsızlığa delildir. (Bizim edebiyatımızda da yıldız kayması sözü bu inanç ile ilişkilendirilebilir belki) bu nedenle yıldız kaymasını gören Kazaklar 'yıldızım yukarı' diye dua ederler. (Ergalieva-Şakuzadaulı 2000: 265)

Yine, Kazaklarda işlerin yolunda gitmesi için gelenek haline gelen bata isteme geleneğinde ise, *'Gelen kişi aksakalın önüne diz çöker ve aksakal euzu besmele çekerek dua eder. Duaların birinde şöyle der:*

Ey Allahım!
Ateş ve sudan koru,
Dilsiz düşmandan koru,
Kin bağlayan dostan koru,
Ani çarpan afetten koru.' der (Ergalieva-Şakuzadaulı 2000: 68)

Buradaki ateş ve su kültlerinden korunma, geçmiş kültürün günümüze yansımasından başka bir şey değildir.

Başından sonuna kadar iyi incelendiğimizde gök tanrı inancı ile şaman din adamlarının pozitif bakış açıları, dualarındaki sadelik ve semavi din olan İslam dini içinde bazı yönleri ile değişerek bazen de hiç değişmeden varlığını bugüne kadar devam ettirip gelmesi aklımıza 'Kuran'daki Nahl' suresinde geçen ''biz her millete peygamber gönderdik…'' ayetini getirmektedir (Yazır 2012: 270).

Çünkü bugün halk diliyle ettiğimiz duaların çoğunun alt yapısını oluşturan temel yapı Gök tanrı (Şamanizm) inancıdır. Bu bağlamda bata, dua, dilekleri incelediğimizde taşıdıkları izlerin binlerce yıl öteye dayandığını görmek mümkündür. Bu nedenle bin yıllardan beri kendine has bir şekilde zenginleşerek günümüze kadar gelen Türk kültürünün tarihi derinliğini ve etki alanını tam

olarak anlayabilmemiz için Gök Tanrı inancı ve bunun içindeki dinsel öğeleri çok iyi anlamamız gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AKALIN, L. Sami (1990), Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar, Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu, Matbaası, Ankara.

ALTAY,Halif (1998), Anayurttan Anadoluya, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

ALTUNTAŞ, Halil- ŞAHİN, Muzaffer (2007), Kuranı Kerim Meali-Diyanet İşleri Başkanlığı, Özgün Matbaacılık, Ankara.

ATALAY, Besim (1991), Divan-ı Lügat-İt-Türk Dizin, Türk Dil Kurumu Yay, c.IV, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

BAPAEVA,Janyl Myrza (2008), Tuva Kamlarının Alkışları, Gazi Üniversitesi, Master Tezı, Ankara.

ÇELEBİOĞLU, Amil (1996), Muhammediye, Cilt II. MEB. İstanbul.

ÇINAR, Ali Abbas (1996), Türk Dünyası Halk Kültürü, Muğla Üniversitesi Maatbası, Muğla.

DUYMAZ, Ali (1984), 'Sihir Şiirlerinin Bir Türü Olarak Alkışlar' Milli Folklor Dergisi, Sayı 45.

ERGALİEVA,Jannat-ŞAKUZADAULI,Nurhat(2000),Kazak Kültürü, Al-Farabi Kitabevi, Almatı.

ESİN, Emel (2001), Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

İNAN, Abdulkadir (2000), Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 5. Baskı, Ankara.

KAARLE- Krohn (1996),Halk Bilimi Yöntemi, (çev., Günsel İçöz), TDK. Ankara.

KALAFAT, Yaşar (1999), Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı. Ankara.

KAPAĞAN, Enver (2013), Kırgız-Türk Folklorundaki 'Alkış, Dua, Dileklerin Farklılıkları Ve Benzerlikleri' (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Kırgızistan Yüksek Öğretim Kurumu, Bişkek.

KAYA, Doğan (2001),Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği Ve Türk Halk Şiirinde Beddualar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin (1997), Türk Kültürünün Gelişme Çağları Iı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ROUX, Jean Paol (2001), Türklerin Ve Moğolların Eski Dini, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ROUX, JEAN-POUL (2000), Orta Asya'da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

TİKA, Türk Dünyası Edebiyatı 1.Cilt. Aydoğdu Ofset, Ankara 2002

YAZIR, Elmalılı Hamdi (2012), Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali, Merve Yayınları, İstanbul.

YÜCEKAL ERMETİN, Günnur (2009), Mevlevilikte Şamanizm İzleri, Töre Yayınevi, İstanbul.